

21177

3456

GÖDÖLLŐ EMBERFÖLDRAJZI LEIRÁSA

IRTA

ÜRMÖSSYNÉ NAGY JULIA

SZEGED 1927.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R.-T.

XB 170625

A
M. KIR. HORTHY MIKSA
TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
SZEGED

21177

GÖDÖLLŐ EMBERFÖLDRAJZI LEIRÁSA

IRTA

ÜRMÖSSYNÉ NAGY JULIA

SZEGED 1927.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R.-T.

21177

JATE Egyetemi Könyvtár

J000144373

Pest vm. É-i negyedét beágazó magaslatok a Cserhát hegységet D-ről övezik s a megye É-i részét hegyes-dombos vidékké teszik. A váci Naszál kivételével 2—300 m.-nél nagyobb magasságot ritka helyen érnek el s az Alföld felé fokozatosan ellapulnak. A hajdan sűrű őserdőkkel borított hosszú domborok nagy részét ma már felszántva, parcellázva, szőlő, kert és mezőgazdasági művelés alá fogta a kultúra s a vármegye legsűrűbben települt részévé tette. A domborokkal széles völgyek váltakoznak, némileg változatossá teszik a vidék képét az erősen kimosott meredek domboldalak,¹⁾ amelyeken ma is vannak még erdőségek, de nagyrészt kopárak, legeltetésre is silány területek.

Hegy- és vízrajzilag K-i és Ny-i részre bonthatjuk ezt a dombságot Sződ — Veresegyház — Szada — Gödöllő — Isaszeg községek összekötő vonalával.²⁾ Ezen vonal irányában húzódó horpadásban legmesszebbre hatol fel a Duna—Tisza közti futóhomok, mely a dombvidék halmait oly vastagságban borítja, hogy a vidék eredeti arculatát helyenkint eltakarja.³⁾ Ez a futóhomok alkotja Gödöllő talajának nagy részét. Az említett vonal irányában halad a Duna és Tisza mellékfolyóinak vízválasztója is. Útját az Öreghegy, a fácános jelöli.

A község részint a Rákos lapályán, részint az erre merőlegesen futó Pest—Kassa-i országút mentén települt, hegyekkel körülvéve, Budapesttől É-k-re 29 km. távolságban. Területe 10.756 kat. hold. Szomszédos É-on Szada és Domony, K-en Bag-Valkó, Vácszentlászló, D-en Isaszeg, Ny-on Kerepes és

¹⁾ Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai, Tom. I–II.

²⁾ Böckh János: Fót, Gödöllő, Aszód környékének geológiai viszonyai. Pest. 1872. Földtani közl. II. évf.

³⁾ Strömpl Gábor: Budapest környékének futóhomok területeiről. Földrajzi közlemények. 1912. évfolyam.

Mogyoród községekkel. Külterületi részei: *Mária Besnyő, Babat, Haraszt, Száritó* uradalmi puszták, *Öreghegyi, Antalhegyi* hegyközségek, *Királytelep, Alsó-, felsőuradalmi majorok* és az *állami gazdasági telepek*.

A község határán belül eső dombvidék É felől a Margita hegyhez csatlakozó *Boncsok*-kal (317 m.) kezdődik, folytatása az *Öreghegy* (alsó- és felső)), mely az uradalmi prэшáznál 240—260 m. magas dombokra bomlik, majd az *Antal-hegyben* és a *Mária-Besnyői hegyekben* (ó- és új) folytatódik. Az Öreg hegygel párhuzamosan haladnak a *Farkasút* (302 m.) és *Gudra-hegy* (251), *Szentlélek tető* és a *Magyalos tető*. A Máv. vonalán túl D-k-i irányban párhuzamosan haladnak, a *Gyertyános* (242 m., *Fáhoztető* (270 m.) *Hajdani part, Látó hegy* (283 m.) és a határon levő *Bujka tető* (282 m.). A községhatár legkeletibb pontján a *Juharos* (308 m.), melynek Besnyő felé eső folytatása a *Peres tető*, Valkó felé a *Szent Pál-hegy*. A Ny-i határon a *Harashti-erdő* (284 m.), tőle D-re a *Bolnoka* erdővel borított csúcsa (329 m.), a határ legmagasabb pontja, mely D-k felé a *Gerényhátban* folytatódik.

A határ Ny-i és K-i dombsorai fogják közre a Gödöllő és Isaszeg közötti nagy futóhomok térséget, mely a szadai horpadás mentén Vácig nyúlik fel.⁴⁾ Ez a Duna—Tisza közti buckaság Gödöllő területén jut érintkezésbe a cserhádi dombokkal. A homoktakaró a fácános 245 m. magasságában is megvan.⁵⁾

A Rákos medre felé 190 m.-re alacsonyodik lefelé a homokos térszín, ennél mélyebb pont nincs a község területén.

A község életében fontos szerepet játszó, történelmi nevezetességű Rákospatak Gödöllő és Szada határán a régi szőlő területek összeszőgellésénél lévő 2 holdas községi véderdőben ered. A hajdani őserdő ezen megmaradt tölgyes része, mely most ákáccal van tarkítva, 200 évvel ezelőtt a méhtenyésztés

⁴⁾ Strömpl Gábor: Budapest környékének futóhomok területeiről. Földrajzi közlemények. 1912. évfolyam.

⁵⁾ Timkó Imre: Budapest dunajobbparti környékének, továbbá Gödöllő, Isaszeg vidékének agrogeológiai viszonyai. Budapest. M. kir. földtani int. 1907. évi jelentése.

legrégebbi formájában méheskertül⁶⁾ szolgált az uraságnak s a községnek, innen a Rákos forrásait *Puzsaki-méhes forrásoknak* nevezik. Vályi András⁷⁾ 1796-ban még „ugrókutaknak“, nevezi a forrásokat, amit igazol a helyben lakó idősebb emberek állítása, miszerint a források 40—50 évvel ezelőtt is sokkal bővebb vízfűek voltak és 30—40 cm. magasra szökött fel a vízüik. Ezek a források látták el vízzel a Kálvária alatti vízgyűjtő medencét.⁸⁾ Jelenleg a főforrás vízbősége 1 másodperc alatt 3 liter.⁹⁾ A Rákos mellékága az „Úr-rétjén“ ered,¹⁰⁾ (ez nevét onnan kaphatta, hogy a gödöllői közlegelők között a legjobb minőségű volt, ennek a kiosztását kérik a zsellérek a hosszasan folyó úrbéri perben, mert közel esik a község belterületéhez, míg a többi közlegelő dombos, vízmosásos, szakadékos területen volt)¹¹⁾ a mai *Szőlők alja* dűlőben¹²⁾, a szadai határban s a főággal a belterületen egyesül, vízmennyisége kevés. A harmadik ág a „fiók Rákos a Malomdűlőben ered s az alsó tónál éri el a Rákost. A patak hossza a község területén 8 és $\frac{3}{4}$ km., esése egész hosszában 52 m. Malmok hajtására csak úgy volt alkalmas, hogy a víz esését mesterségesen növelték.¹³⁾ Nem bővizű patak, de egészen nem szárad ki, csapadékos években veszedelmes áradásai a kertművelőknek sok kárt okoztak.

A Rákos a forrásától 1 km.-re a parti fürdő medencéjét táplálja, a házak közti szakaszán mindenütt kerti öntözésre használják. Az uradalmi zöldseges kert öntözhetése céljából a mellékág beömlésénél duzzasztó van a patakba állítva. — A burgonyatelepen öntözésre használt mocsaras rétje a legszárazabb nyári időben is 12 órán át működésben tartott öntöző művet bőven ellátja vízzel. Isaszeg határában levő 4 nagy halastavon (36 kat. hold területen 2 régi malomtő természetes, 2 mesterséges) keresztül folyik a Rákos. Amint a község belterületét el-

⁶⁾ 1786. és 1869. évi térképek a koronauradalom térképgyűjteményében, Gödöllőn.

⁷⁾ Vályi András: Magyarország leírása. Budapest. 1796. Vol. II.

⁸⁾ Odrobenyák Nep. János: Gödöllő hajdan és most. Bpest. 1875.

⁹⁾ Szakszerű megállapítás a strand építéskor.

¹⁰⁾ Pesty: Helységnévtár. Kézirat a Nemzeti Muzeumban.

¹¹⁾ Pestvidéki törvényszék. fasc. Gödöllő, úrbéri periratok.

¹²⁾ Szőlő ezen a részen sem Gödöllőn, sem Szadán nincs már

¹³⁾ Ma is látható a régi malomnál.

hagyja, a vágóhídtól az isaszegi határig, 190 m. t. sz. f. magasságban folyik s a dombokról jövő vízmosságok táplálják. Ezen a szakaszán mindkét partján nádassal borított bővizű rétek voltak, amelyeket a Rákos csak részben csapolt le s így kevés segítséggel 4 halastóvá szélesítették. A burgonyatelep többtermelésének is az agyagtalajon levő vadvizes rétek adják meg a lehetőséget. A két régi malomtavat a 18. században malmok hajtására használták.¹⁴⁾

A váci villamos és a Rákos kereszteződéséhez közel eső 3 hold kiterjedésű úrréti tavat jégtermelésre használja a község.

A Boncsok Ë-k-i lejtőjén eredő *Aranyos patak* végig folyik a babati völgyön, babati majoron és a község határán túl a Galgába ömlik. Az Aranyos mesterséges felduzzasztása kisebbszerű földgáttal a babati tavat hozta létre, amelyről a jeget egész télen hordják az uradalom szükségletére. Nemrégén még pontytenyésztésre szolgált. — A *Besnyő patak* mesterséges medre a Mária-besnyői vadvizes réteket csapolja le s az Aranyosba ömlik. A besnyői völgyben is volt egy kis tó, amit a kapucinus páterek haltenyésztésre használtak, ma már le van csapolva. 1876-ban még meg volt a *Kerek-tó*, amelyben a régi gödöllői gazdák, mint legényemberek még „ladikáztak“, ma csak a maradványa van meg mint pocsolya, nevét a Kerek-tó-utca őrzi. Az ottlakók most is *Tópart*-nak nevezik a kiszáradt tó helyén lévő lakások helyét. — Grassalkovics (grófi címerében levő hattyúk emlékezetére és az alsó park díszítésére) a vadvizes réten 2 tavat ásatott, egyiket 1848 előtt, a másodikat 1893-ban tömték be, de helyük most is mocsaras.

A rétegek *víztartalma* nagyon csekély, Szárító-pusztán pl. 86.6 m.-ben találtak nagyon csekély mennyiségű vizet; a 97 m.-ben levő homokréteg víztartalmát használják kútvízül, de ez sem bővizű. A községi közkút fúrásakor 53 m.-ben már bővizű szürke homokréteget találtak. Legbővebb vizű a község Ë-Ny-i része, (az Úrréti parcella), ahol a hegy lábánál 8—10 m.-es bővizű kútak vannak. A dombokon, hegyeken települtek (Fácános, Királytelep, Besnyő, Hegyközségek) 20—40 m.-es kutakból kapják a vizet. A kútvíz mindenütt mésztartalmú.

¹⁴⁾ Gödöllői korona urad. közp. igazg.-i irattár.

Geológiája. Gödöllő talaját alkotó *homok és agyag rétegek* a *pontusi* tenger üledékei. E rétegek nagy vastagságát a gödöllői és isaszegi mélyfúratú kutak szelvényei tanúsítják. Isaszegen 300 és 500 m.-re hatoló fúrás még pontusi üledéket talált. (Ilka-majorban, közvetlenül a gödöllői határ mellett) Közvetlenül a pontusi homok és homokkő alatt homokos, iszapos kék agyag helyezkedik el; a gödöllői Szárító pusztán 202.5 mélységre fúrt kút szelvénye szerint a 8 m.-es homok és homokkő alatt sárga, szürke és kék agyagrétegek váltakoznak, homokkő és agyagos homokrétegekkel. Ugyanúgy a községháza előtti 60 m.-es közkút fúrásakor a homokkő alatt sárga és szürke agyagréteget találtak.¹⁵⁾ A harmadik mélyfúrás az Ökör-telki majorban történt, a szelvény leírása kevés különbséget mutat a szárítópusztaitól.

A felső talajok: meszes *vályog*, homokos vályog, kötőmelékes meszes vályog (gazdasági telepeken, királytelepen, kertvárosi parcellán). Erdős területeken kissé sötétbarna, vörös és kék *agyag* van. A hegyek oldalán homokos agyag, tetejükön meszes agyag van.

A pleisztocént a *futóhomok* nagy területen s a *löss* igen kevés helyen képviseli. A homok vöröses, dűrvaszemű, máshol sárga, finom homok. Ez utóbbi laza, sok helyen ma is mozog, (isaszegi határ); szőlőgazdaság, kert- és erdőgazdaság folyik rajta; a kötöttebb homokon mezőgazdasági művelés van. (Valkói határ felé, Király út 2 oldalán levő uradalmi szántók.) Futóhomok borítja a belterület nagy részét, keskeny sávban felnyúlik Szadáig a hegy lábánál; borítja a fácánost, a kastély-parkokat és ettől a vonaltól délre az Isaszeg felé folytatódó egész buckás területet. Neve is „homoki földek“ düllő. Löss van Besnyőn és tőle keletre a Látóhegyen homokkal vegyesen.

A Rákos, Aranyos és Besnyő patakok völgyei alluviális területek, ahol az *iszapos agyag* fölött végig a patakok mentén mocsaras rétek, néhol nádasok vannak; a talaj alsó rétegei között *tőzeget* találtak. Szárító pusztán 115.70 m. mélységben, Ökör-telkén 104.5 m. mélységben van a tőzeg, a patakmeder közelében kisebb mélységben, pl. Babaton az Aranyos medre mellett 15—20 m.-ben. Isaszegen feltárták a tőzeget, használ-

¹⁵⁾ Gödöllői községháza inattára.

hatóságának megállapítása végett, de éretlennek, csak trágyázásra alkalmasnak találták.

Iparilag értékesíthető kőzetei az agyag és vályog, tégláégetésre alkalmasak, a legrégebbi házak mind vert agyagból épültek; a Grassalkovics gróf monogrammos téglái a csonkási földek mellett volt uradalmi tégláégető kemencében¹⁶⁾ készültek, öreghegyi agyagból. Itt készültek a vízvezetésre szolgáló cserépcsővek is. A vályogvető cigányok a községi földbánya mellett az agyagrétegek közül a homokot kivájva a földben laknak. A homokkővet istállók, pajták építésére használják a gazdák, a homokból ássák, feszítik ki a hegyeken.

Éghajlata Budapestnél általában kevésbé hidegebb, amit megindokol magasabb fekvése. Gödöllő legmélyebb pontja 190 m. a t. sz. f., tehát jóval magasabb, mint Budapest átlagos magassága 130 m.). A község belterülete csak 2—3 m.-rel van mélyebben, mint a Gellérthegy teteje. Méréseket a temperatúrára vonatkozólag 1908 októberétől kezdődőleg végeznek a Méhészeti telepen.¹⁷⁾ A nyári legmelegebb hónapok (jul., aug.) átlagos hőmérséklete 18 év alatt 1 évben emelkedett 21° fölé (1917 jul. 21:8°) Budapest 50 évi átlagos hőmérséklete július hóban 20·7°, de 20°-nál egész hónapban soha nem kevesebb.¹⁸⁾ Gödöllőn a meleg idő nem ilyen tartós, legtöbbször 20° alatt van; a napi ingadozás nagyobb mint Budapesten. A téli leghidegebb hőmérséklet januári átlagai között — 4·5° (1912. január) egyébként a — 2°-ot ritkán haladja meg. A tavaszi hónapok alatt (a 18 évi mérés alatt) egyszer sem észleltek fagyot, sőt inkább kevés átmenettel nagy meleget. Ebben van a klíma nagy hátránya, a kert és mezőgazdaságra. A hirtelen jött forróság a laza homokot egy nap alatt egészen kiszárítja, segítségére van az állandó szél, ami az É-k-re nyitott völgyekből (Szada felől Isaszeg felé) D és D-k irányban változó erősséggel állandóan uralkodik s a vetemény egy napi öntözés nélkül kiszárad. Hozzájárul ehhez a csapadék hiánya.

¹⁶⁾ A tégláégető kemence térképe a tagosítási térképek között. Pest-vid. törv.-szék.

¹⁷⁾ Meteorológiai intézet.

¹⁸⁾ Réthly Antal: Időjárás és az éghajlat. Bpest. 1921. Pag. 179.

Csapadék megfigyelések 1890. szept. óta történtek Gödöllőn. 1920-ig a 30 évi adatokból számított évi átlagos csapadék 593 mm., melyet 15 évben múlt felül az évi átlagos csapadék mennyiség. A község flórája nagyon szegényes a kevés csapadék miatt. A homok- és agyagtalajon nincsenek virágos rétek, dús legelők, az erdő ritka és nehezen nevelhető. A legfontosabb kenyérmag a búza nem terem meg, viszont rozsnak és burgonyának kitiűnő a talaj. A lakosság búzának nevezi a rozst.

Története és birtokosai. A cserhádi dombokon települt községek nagyobbára mind ős és népvándorlaskori lelőhelyek, a leletekben sok a rokonság, hasonlóság, amelyből a községek egyidőben való népesülésére lehet következtetni.

Gödöllő és Valkó határában a ferengszorosi út szabályozásakor 1870-ben kerültek elő őskori tárgyak.

A *rézkori* ősemberről a Rákos partján a m. kir. állami burgonyatermelési telepen 1924-ben kiásott sírlelet tanúskodik. A *bronzkori* emlékeknek gazdag lelőhelye Gödöllő és környéke. A véső, sarló, tör eszközökön kívül ékszerek is kerültek napfényre. A Csörsz árok egyrésze húzódik Gödöllő és Valkó között, melynek ásásával kapcsolatosan ős- és népvándorlaskori tárgyakat találtak. Innen kerültek elő yazig sírok is. Igen érdekes az Öreghegyen talált honfoglaláskori lovas sírlelet. Az Árpádkorból semmit, az Anjouk idejéből csak a földesurak neveit lehet hézagosan összeállítani.

Lakosságát kevés jobbágy alkotta a mohácsi vész előtti időben, de a hagyományok azon adata, hogy Gödöllő a 14. és 15. században praedium lett volna s mint ilyen a mostani Mária-Besnyő helyén állott népes községhez tartozott volna, nem hihető, mert az anjoukori okmányok Besnyővel egyidőben *possessionának* említik.

Gödöllő Besnyőtől teljesen függetlenül vele egyidőben mint „*possessio Gudullew*” szerepel, neve ezután sok variációban fordul elő; 100 évvel később egy Mátyás kori diploma *Ge-dele-nek*¹⁹⁾ mondja. III. Ferdinánd Vámosy Istvánnak *Göodolo* néven, I. Lipót Forgách Ádám fiainak *Geödölyö* néven, adja,²⁰⁾ a

¹⁹⁾ Dl. 16.488. Onsz. Lvt.

²⁰⁾ Pesty Frigyes: Magyarország helynevei.

17. századbeli vármegyei összeírások a *Gedellő* nevet használják *Gödöllővel* felváltva.

Nevének eredetére nézve eltérő a tudósok véleménye; a ged = gida szó benne van a névben, de hogy mivel van összetéve ez a szó, az még tisztázatlan. A leggyakrabban előforduló magyarázatok ged-ellő szavakból származtatják,²⁰⁾ de ezt megdönti a szó régi Gudulew alakja, amit legvalószínűbben Gedolló szavakból lehet származtatni; mindkettő kis bárányt, gidát jelent.

Gödöllő a 16. században az isaszegi katolikus plébániának volt a filiája, ahol egypár adat fel van róla jegyezve, így innen való, hogy a mohácsi vész után lakóit földönfutókká tette a török és Gödöllő „néhány elszórt házra és erdei villára degradáltatott.” Ugyancsak a plébánia évkönyvei szerint a török elvonultával 5 lakott jobbágy telke maradt az egész községnek.

Ezzel szemben Besnyő teljesen a törökök prédájává lett s a 17. század elejétől Gödöllőhöz tartozó pusztaként szerepel.

• A török hódoltság alatt Gödöllő az Isaszegen székelő török basa kormányra alá tartozott. Ekkori földesura Kürti Vámosy István volt. A község ekkori körülhatározásába Egerszeg pusztája is beletartozott.²¹⁾ 1652-ben már református papja van. A reformáció ugyan jóval előbb elterjedt Gödöllőn, valószínűleg a mohácsi vész utáni időben, akkor lehettek tehát reformátusokká a gödöllői jobbágyok, midőn a ref. kürti Vámosy István, Pest vm. alispánja lett Gödöllő földesura.

Pest vm. 1661-ben febr. 11-én kelt rendelkezése a szadai és gödöllői lakosok határpere ügyében már Vámosy István mellett Hamvay Ferencet is Gödöllő földesuraként említi.²¹⁾

Nevezetes a község életében Hamvay Ferenc azon közbenjárása a vármegyénél, melynek folytán kieszközölte, hogy Gödöllő kúriális faluvá lépjen elő; címével járó kiváltságok folytán a vármegyei közmunkák végzése alól fel voltak mentve a község jobbágjai.

Emellett azonban a község külseje egészen jelentéktelen: „Valóságos primitív állapotú szegénységet árulhatott el. Házainak falai font vesszőből készültek, melyek, mint fecskefészkek,

²¹⁾ Protokollum (közgyűlési jegyzőkönyv) Pest vm. levéltára.

sárral vastagon körültapasztva valának; szalmatetőinek mestergerendái szelemen ágason nyugodtak.“ Kuriális épülete a jelenlegi vendégfogadó helyén állott, a futóhomok miatt majdnem járhatatlan országút mentében.²²⁾ A rákosmenti kis falu szegénysége mellett bizonyít, hogy 1690-ben a vm.-i összeírásban 1 portával szerepel.²³⁾ Földesurai mindedig nem laktak Gödöllőn, amint a határperekéből kitűnik a jobbágycok pásztorkodással és szénégetéssel foglalkoztak. A pöriratokban utalások vannak az 1655 és 1658. évi határmegállapításokra (a határper 1718-ban végződött) és a 100, 80 és 70 éves emberek tanúvallomásaiból kitűnik, hogy a 17. század elején Gödöllő és Szada hányott határdombokkal ugyanazon helyen volt elválasztva, mint ma. A juhlegeltetéshez téres hely kellett s a cserhádi erdők tisztái s a dombsorok sovány legelői, melyeket ekkor még kevés szőlőtermelésen kívül a mezőgazdasági kultúra csak kevés helyen használt, juhlegeltetésre voltak a legalkalmasabbak. A juhpásztorok voltak a vidék legjobb ismerői. Földesurak nem lakván a községben, helyhez kötött foglalkozásuk alig volt, ezért a 17. századbeli község nem mutat semmi fejlődést.

Az adózás már ekkor is súlyos terhe volt a jobbágynak, különösen a katonai, természetbeni és pénzbeli adófizetés. Ahoz viszonyítva, hogy 1696-ban 26 jobbágy család 1702-ben 72 lakja,²⁴⁾ földjük rossz futóhomok, 1 és $\frac{1}{4}$ porta után fizetnek 1694-ben 137 frt. 30 dénárt, 1696-ban 159 frt. 40 dénárt, 1700-ban 586 frt. 92 dénárt, 1709-ben 736 frt. 50 dénárt. — 1708-tól kezdődőleg 300 dikával van összeírva a község és e szerint adózik. A *dika* évről-évre megállapított kulcs szerinti összeget jelentett. A papi dézsmára vonatkozólag a váci püspök egy 1720-ban kelt Dylmon Ferdinánd gödöllői földesúr elleni pöriratban bizonyítékképpen említi, hogy Gödöllő jobbágjai 1548-tól 1628-ig folyatóságosan mindig neki fizették.²⁵⁾ 1560—61. és 62. évekből közölt összeírásokban 16 frt. papi dézsmát fizettek a váci püspöknek. A 17. században ref. templommá lett katolikus templomról egy

²²⁾ Isaszegi plébánia évkönyvei.

²³⁾ Közgy. jegyzőkönyv 1690, Pest vm. lvt.

²⁴⁾ Osztr.-Magy. Monarchia írásban és képben. Magyarorsz. Vol. III. Marczali Henrik, Gödöllő és vidéke. Pag. 517.

²⁵⁾ Gödöllői birtokperek Ptst vm. lvt.

összeírás megállapítja, hogy visszafoglalandó a katolikusok részére. Katolikusok tehát kevés számban maradtak a reformátussá lett Gödöllőn. A templom visszavételére azonban nem került sor, mert a reformátusok már annyira meg voltak erősödve, hogy 1776-ban kelt Pest vm. pecsétjével hitelesített jegyzőkönyvük megerősíti templomuk birtokában és vallásuk szabad gyakorlatában. 1776-ban akarta Grassalkovics gr. vallásos özvegye Várady ref. pap halála után arra bírni a reformátusokat, hogy térjenek vissza a katolikus hitre s ne válasszanak új papot. A katolikusok száma csak azután szaporodott meg, amikor Gödöllő Grassalkovics gr. birtokába került, ki a mai *vártemplomot* építtette részükre.²⁶⁾

Hamvay Ferenc özvegyének halála után támadt újabb birtokperекből Bossányi Krisztina kerül ki győztesen, ki 56 éven keresztül nevezi magát Gödöllő földesasszonyának. Egy bizonyos részre ugyan a gr. Forgáchok és gr. Starenbergék is igényt tartottak.²⁵⁾

A törökvilág utáni birtokviszonyok rendezetlensége bírta rá III. Károly királyt a neo-aquistica comissio szervezésére, melynek vezetésével gyaraky gr. Grassalkovics Antal kir. ügyészt bízta meg 1722-ben, ki uradalmának közép-pontjává Gödöllőt teszi, melynek gyönyörű erdőségei, alkalmas vadászterületei csábíthatták a grófot az itt való letelepedésre és a nagystíliú építkezésre, amelyet 10 éven keresztül folytatott. A renaissance stílusban épült kastélyt a Pest—hatvani országút mentében kiemelkedő helyen (225 m. a. t.sz. f.) építtette, úgy választotta meg a helyet, hogy a kastély parkjai (200 hold) a haraszi és a fácános erdőbe nyúltak. A község fejlődésére nagyjelentőségű a gróf sokféle újítása: a futóhomok miatt járhatatlan utakat részben kiépíttette, fényes fejedelmi pompával berendezett udvartartása volt s ezáltal forgalmat, kereskedelmet, ipart létesített, a nagy szegénységben élő jobbágyságnak és zselléreknek állandó munkaadással biztosította megélhetését.

A kastély és a parkok berendezése európai hírévé tették. Építkezésének nagyszerűségét sok, ma is meglevő alkotása igazolja.

²⁶⁾ Gödöllői ev. ref. egyház irattára.

Grassalkovics építkezései között különösen nagy jelentőséggel bír a *Kálvária* (épült 1771—1775-ig), alatta egy 1200 akós *viztartó medence* van, melybe a pazsaki forrás vizét földalatti cserépcsőveken vezették, ahonnan földalatt csőhálózat továbbvezeti a vizet a kir. felső kert öntözésére.

A község növekedett ezenkívül a kath. és ref. templommal (1744-ben); a régi ref. templom és a körülötte levő régi temető helyére építtette a kath. vártemplomot s az előtte levő templomteret szobrokkal díszítette.

A kereskedelem előmozdítására kieszközölte Gödöllő részére a vásártartási jogot (1763. aug. 29.), melynek jövedelme őt illette; évenként 4-szer kirakó s az előző napon baromvásárt tarthatott a község.²⁷⁾

Ugyancsak Mária Thérézia adományozza Gödöllőnek 1763-ban a *mezővárosi címet*, amit 1886-ig használ, mert ekkor a XXII. t.-c. eltörli a m. v. nevet és a nagyközség elnevezést teszi hivatalossá.

A Mária-Besnyői templom, a kapucinus zárda és a 7 ház hirdeti még a gróf bőkezűségét a katolikusok iránt, melyeket a besnyői Óhegy aljában, dombon építtetett. A 7 házat, legelő és erdőjogot, azzal a kikötéssel adott lakóinak, hogy kötelesek a templomot s az előtte levő teret tisztán tartani s a búcsúkra zárandoklóknak szállást adni.

A templom az alapok ásása közben talált csontból faragott Mária szobor tisztelete folytán *búcsújáró* kegyhely lett, Gödöllőnek a vasútépítés előtt óriási forgalmat szerzett. Legnépesebb volt a 100 éves jubileumi búcsú 1863-ban, melyen 40—50 ezer lélek volt jelen 4 napon át.

A grófi udvartartás nagy fénye a harmadik Grassalkovics herceg csődbejutásával végződött. A Napoleon-i háborúk alatt a királyi ház tagjai gyakran megfordultak a gödöllői kastélyban, Bécsből való menekülésiük alkalmával. A herceg a francia háborúk után Gödöllőn lakik haláláig. (1841.)

Halála után az elhanyagolt kastélynak 1849-ben van ismét szerepe a szabadságharc alatt, midőn Windischgrätz herceg Budapestről Gödöllőre helyezte főhadiszállását. Itt mondot-

²⁷⁾ Eredeti okmánya a g-i községi irattárban.

ták ki először Kossuth és a magyar tábornokok az ausztriai háztól való elszakadást. Paskiewicz herceg orosz hadosztályával pár napig táborozott a prefektusi épületben.

A háború után a lakosság elszegényedve, a község pedig elnéptelenedve maradt.

Az osztrák, magyar, orosz táborozások miatt a kastély, parkok és vadaskertek tönkrementek; az uradalom új birtokosa br. Sina Simon, hasznóhajtó gazdálkodásra rendezkedik be.

1864-től 1867-ig az uradalom egy belga banké, amely parcellánként adta el, ekkor jutott Gödöllő egy része magánbirtokosok kezébe. Mielőtt az egész uradalom parcellákra szakadt volna és 1868-ban az V. t.-c.-ben az elidegeníthetetlen koronajavak közé iktatta.

1898-ban az új közigazgatási beosztás Gödöllőről nevezi el az eddigi váci alsójárás nagyobb részét, melynek már előzőleg Gödöllő volt a járás székhelye.²⁸⁾

Régi települése. A törökdúlás előtt Gödöllő mostani határán belül 3 egymástól különálló régi település volt, a Rákos, Besnyő és Aranyos patakok völgyeiben. A 300 évig teljesen pusztán, lakatlanul állott Besnyő (Besenew) helyén népes község állhatott, mert a 7 ház építéskor sűrűn elhelyezett sírokból álló temetőt találtak (az Ó-Besnyő hegy aljában), a kolostor alapjainak ásása közben talált ívezetes romok és bennük a csontból faragott Mária szobor pedig egy régi kis templomra enged következtetni. A középkori oklevelekben gyakran emlegetett *Besenew possessió*, mint vámszedő hely szerepel. A hajdani község a romokból ítélve, ott állhatott, ahol most a kolostor és a templom, az Óhegy alján.

A második török előtti település a község határában az Aranyos patak völgyében levő *Babat* (Babád) helység volt, melyet a Gudra hegy választ el Besnyőtől. „Régente népes pusztá, vagy falu is lehetett, mert a gedellői ref. egyház tornyában Babatról hoztak egy harangot minden körülírás nélkül, mely valaha ott tett szolgálatot.” Ezt a hagyományra támaszkodó adatot megerősíti a „templom-tábla”, így neveznek Babaton egy 30 holdnyi területű lankás fekvésű uradalmi szántóföldet, ahol

²⁸⁾ Statiszt. Hiv.

szántás közben sok koponyát, csontvázat találtak elszórtan, régi pénzeket, érmeket, sarkantyút, zablát (magánosok tulajdonában). Hajdani települését csupán azon történelmi adat igazolja, hogy 1702-ben 4 sessióval írja össze a vármegyei hadiadó összeírás és 2 házról is tud Babaton. Grassalkovics gr. tulajdonában, mint pusztá szerepel, ki a 18-ik sz. közepén beteg leánya részére a most is meglevő Istálló kastélyt építtette és svájci tehenészetet rendezett be Babaton. Azóta csak gazdasági jelentősége van, mint uradalmi major.

A harmadik település a régi Gödöllő, az országút mentén a jelenlegi vártemplom helyén álló régi kőtemplomtól s az előtte levő hajdani temetőtől É-ra és D-re települhetett a Rákos lapályán, kicsivel magasabban a meder szintjénél, mert a kietlen, dombos futóhomok területen a Rákos-mente kínálkozott legalkalmasabbnak. Az *Alvég*, *Felvég*, *Hídvég* sorok elkerülték a község mocsaras részeit (Kerektó, Urréti tó, Malom tavak). A régi alvég a mai Erzsébet királyné útnak az az oldala volt, ahol ma az alsó park kerítése van s a mai villanytelepig tartott végig a Rákos mentén. A község törzslakóinak még élénken él emlékezetében a *Muszáj utca* története: így nevezték a mai Vásár utcát, ahova a kerítés építésekor az említett kis vályogházak lakóit kitelepítette az uradalom, hogy az állomás felé szép utat építtethessen.²⁹⁾ Az 1854 május 15-én Gödöllőn kelt úrbéri jegyzőkönyv 28 belső zsellértelket,³⁰⁾ rajtuk épült 1—2 szobás házzal sorol fel az említett alvég területén. Ekkor még az alvég mostani főutcáját alkotó Isaszeg-i út, (most Gizella út) teljesen lakatlan. A Rákosmenti oldalon voltak az uraság által bérbeadott káposztás kertek, az urasági tyúkmajortól a birgemajorig (Alsómajor), szemközti oldala kukoricával volt beültetve. Innen való az alvég régi neve: *Kukorica-város*.³¹⁾ Ammire kívül esett a mostani alvég a régi belterületről, hogy az 1848 után szaporodó zsidó lakosság egyik homokbuckán temetkezett. (Ez a temető ma az alvég középpontjában van.) Házakat és villákat csak a vasút-

²⁹⁾ Helybeli értesülések alapján.

³⁰⁾ Pest vm. lvt.

³¹⁾ G. belter. térképe 1850-ből. Községi és uradalmi irattár.

építés után kezdenek ide építeni;³²⁾ a Rákosmenti oldalon a kertművelők, szemközt a Pestről kijövő nyaralók.

A második főucca a *Hídvégsor* volt (ma Darányi u.) 36 belső telekkel, amelynek kertjei hasonlóképpen a Rákosig értek. Ugyanígy épült a felvég: Szőlő és Kör ucca egy része. Az alvég és hídvég lakossága maig is kertművelő és gazdálkodó.

A belterület körül levő erdős hegyek menedékképpen szolgáltak a sok háborút látott lakosságnak (Mogyoródi csata, Tatárjárás, török hódítás, Isaszegi ütközet). A „*Bujkondülő*”-ról mondja Pesti, hogy a török hadjáratban a községek-ből menekülő embereknek búvóhelyül szolgálhatott, a harasztli erdő a templomtól nem messze kezdődhetett, a temető már az erdő szélén volt, mert a *Német sort* a kivágott erdő helyére építette Grassalkovics. Gödöllő és Besnyő erdős hegyekkel volt elválasztva egymástól s e hegyeknek akkor nemcsak őz és szarvas csordái, hanem farkas, róka, vaddisznó, veszedelmes vadjai voltak. Amint a nevek mutatják: Farkas-vég, Farkas-út erdő, onnan veszi eredetét.³³⁾

A község *belterületi* növekedésének, társadalmi, közoktatásiügyi, ipari, kereskedelmi fejlődésének második lépcsőfoka volt a királyi család gödöllői nyaralásainak ideje. Ez alatt fejlődik a község nyaraló jellegűvé. 1850-ben 12, 1854-ben 16, 1895-ben 22 uccasora volt, ma már 82 uccából áll és a parcellák számozott házaiból. Belterületének nagy növekedése az utolsó 25 év alatt történt, ma is folyamatban van.

A *jelenlegi Gödöllőt* a következőképpen csoportosíthatjuk:
1. A község *centrumát* az országút, az alvégbe vezető (Erzsébet királyné) út és a Vácra vezető (Horthy Miklós) utak találkozásánál lévő tér alkotja, amit a róm. kath. és ev. ref. templomokról régen Templom térnek, ma Ferenc József térnek neveznek. Grassalkovics idejében vásártérül szolgált. Ma egy része piacul szolgál, másik részén tenisz- és korcsolya-pálya van. A centrális részhez, amit közigazgatási centrumnak is nevezhetünk, mert itt vannak az összes középületek, azonkívül iskolák, üzletek, tartozik még a Kossuth Lajos ucca, mely sokáig a Pesti

³²⁾ Ripka Ferenc: Gödöllő, a királyi család otthona. Bpest, 1896.

³³⁾ Pesty Frigyes: Helységnevtár. Kézirat.

ucca nevet viselte (régén Burgundia és Újsornak nevezték) és a Petőfi tér, ahol a régi községháza állott.

2. A Petőfi térre nyíló uccák, a Vásár, Kálvária és Mária Valéria ucca közötti belterületi rész a régi Felvég és Hidvég területéből alakult ki, ezért ezt a részt (Darányi, Rákos, Szilhát, Erdő, Kerektó, Kör stb. uccák), valamint az alvégnek a Rákosmenti oldalát *kertművelők* és gazdálkodók lakják. Ez a terület a legrégebben lakott.

3. Az *alvégben* levő *villatelep* jórészt 1900 óta létesült, a Máv. pályatest feletti domboldalon a régi kukoricaváros területén és a fácános kiirtott részén, ahol a villák kertjei az erdőig nyúlnak. (Ezek: Király út, Fácánsor, Podmaniczky, Tegze, Kiss Ferenc uccák és a Gizella út vágányok menti oldala. Állomás, Fürdő, Dalmady Győző, Légszesz és Csipke uccák). Az Alvégben, a vasútépítés után kezdtek építkezni. Az állomás szomszédságában 1874-ben a kir. váróterem és a *gázgyár* épült. 1912 óta a villanyvilágítás miatt feleslegessé vált a gázgyár, uradalmi lakóházzá alakították át, nevét ma csak a Légszesz ucca őrzi. A gázgyár melletti izr. temetővel szemközt 1888-ban 2 fürdő épült, egyik a mai Gizella fürdő, a másik helyén gőzmalom áll. (1895. évben.) Mivel az állomáskörnyéki terület sivár, homokbucka terület volt, beépítése a Rákos mentén kezdődött, itt vannak a régi vert falu házakból később átalakított csinos villaszerű parasztházak, jóval mélyebben a feltöltött útnál, szemközt a pestiek által építtetett modern villák, amelyek jóval későbbben épültek az út magasságában. A Gizella út sinékig nyúló kertjei és a Rákosmenti kertek termékenysége között óriási különbség van, mert a Rákosmentiek a könnyű öntözhetés miatt régén művelés alatt állanak (hajdani káposztás kertek), addig a szemköztiek csak akkor teremnek, ha költséges víztoronnyal, vagy újabban villany-motorral felszerelt kutakból bőven öntözik és trágyázzák. A gyümölcsfák is silányabbak ezen az oldalon, csak az ákác és az erdei fenyő díszlenek szépen a sivár homokon. Az alvég ennek dacára állandóan épül, főleg az uccák kikövezése óta (aminek igen nagy fontossága van a terület lakhatóvá tételében a homok mozgása miatt), mert gazdálkodásra berendezhető, az állomáshoz közel esik. a kertművelők és kertészek jelenléte miatt a

piac teljesen nélkülözhető az alvégi villatelep lakóinak s így az üzletek létesülése óta gazdaságilag elkülönült része a községnek. 4. A villatelepekhez sorolható része a községnek *Mária Besnyő*, Gödöllő egyik kiránduló helye és legszebb fekvésű része. A különböző parcellázások óta már majdnem összeépült Gödöllővel, a közbeeső, ill. elválasztó kertvárosi parcella már építés alatt van. A villák mind gyümölcsös, szőlős kertekben és fenyves parkokban épültek, ami M.-Besnyőnek egészen nyaraló jelleget ad. Egy mély völgy körül levő dombon épült, centrumát a templom, kolostor, Hétház és az apáca üdülőlak képezi, melyek a besnyői Óhegyen épültek; a besnyői Újhegy aljában települt uccasorokon posta, iskola, üzletek és vendéglők vannak. (Damjanich u. Országút stb.) A fenyvesi szőlőtelep parcellán a szőlő részbeni elpusztulása után villasorok épültek. (Fenyvesi nagy út, Fenyvesi főút). Az Antalhegy besnyői oldalán levő Erdélyi út szintén villasorból és elszórtan épült kisebb házakból fejlődött hegyközséggé. Az Antalhegy gödöllői oldala a Királytelep.

A búcsúkon ma is 10—15 ezer ember fordul meg, de ez most csak Besnyőn okoz nagy forgalmat, mert a vonat a kolostorig viszi a búcsúsokat, kik a templom előtti nagy füves térségen tartózkodnak; a besnyői vendéglők és üzletek nyári forgalmát a búcsú eredményezik.

Besnyő egy része a legújabbban épülő (15—16 házból áll) *Peres dűlő*, mely a besnyői völgy végében, a fenyvesi szőlők aljában van. Grassalkovicsnak egyik juhmajorja volt a pörös-kúti dűlőben, 1862-ben pedig a fenyvesi közlegelő kiosztásakor ezt a területet is felmérték a zselléreknek. Pestre járó iparosok és vasutasok építkezése folytán fejlődik. Neve valószínűleg abból származik, hogy „határszálon lévén, jogi peres kérdésre adott többször alkalmat.”⁽¹⁰⁾

5. Legújabb része a belterületnek a 3 féle *parcella*. 1899-ben parcellázták a közbirtokosok közlegelőjének egy részét, Szondy-féle parcellának ismerik, mert Szondy 1899-ben (volt községi jegyző), megvette a közbirtokosok közlegelő jussát és ő parcellázta. 1904-ben került eladás alá az Asbóth-féle parcella, melyből a Királytelep alakult. Jelenleg is fejlődő része a községnek. 1925-ben vette kezdetét a Vásár ucca és a Királytelep kö-

zötti kertvárosnak tervezett parcella kiosztása és épülése, a váci villamos besnyői úti megállója és az országút kereszteződése mellett, könnyen megközelíthető helyen, síma területen, közel az állomáshoz és a község centrumához, 101 kat. hold területen. E terület a korona uradalomé volt, melyet rétnak és szántónak használt. A község fejlesztése érdekében olyan módon parcellázta az O. F. B., hogy ugyanolyan nagyságú területtel kárpótolja az uradalmat más község határában, mert a korona uradalom javai elidegeníthetetlenek. 410 drb 2—300 öles telkekre van osztva, hadirokkantak és tisztviselők kapták meg. Ehhez most már a vásárteret is parcellázták s az új vásártérnek a vilanytelep fölött, a vágóhid közelében adtak helyet.

6. A gyakran közlekedő váci villamos könnyen megközelíthető helyé tette az alsó és felső *Öreghegyet*, amely hegyközséggé alakult. Ez volt a legrégebbi szőlőterülete Gödöllőnek, melyen 226 kisebb-nagyobb úrbéri szőlőbirtok volt.³⁰⁾ A 70-es és 80-as évek nagy filoxera járványa a szőlők nagyrészét kipusztította és azóta a kevesebb befektetést igénylő és jövedelmezőbb gyümölcsstermelésre rendezték be. Újabban nagyobbbrészt nemes gyümölcsöt termelnek. 1910 óta nagyszámmal épülnek a lakóházak a hegyoldalon, közöttük a régi szőlőtermelés tanújaként állanak a kezdetleges homokos vályogból épült kis présházak, melyeknek ma már kevés helyen van szerepük. Csak az uradalom 12 holdas szőlője van felújítva az öreghegyen, az uradalmi présház körül.

A hegyközség alakulásának és sűrű beépítésének főoka, hogy más irányban nem terjeszkedhetik ki a község.

Az öreghegyi hegyközség 1926-ban parti fürdővel növekedett, melyre a hegy lábánál levő puha homoktalaj nagyon alkalmas. Medencéjét a Rákos látja el vízzel. Ez van hivatta az Öreghegyen nyaraló forgalmat létesíteni.

7. A község nyaraló jellegének az építkezésén és fekvésén kívül abban van a magyarázata, hogy a belterület közepén és szélein gondozott *parkok* vannak fákkal beültetve. A sok park azt a benyomást kelti, mintha az egész község egy nagy parkban épült volna. A község centrumát alkotó befásított *Ferenc József tér* is nagy park benyomását kelti, melynek csak egyik oldalán vannak házak, másik oldalán levő kerítés a kastélypar-

kokat különíti el az országúttól. A belterületet kettéválasztja a 120 holdas park, ezen vezet keresztül az út az alvég és az állomás felé. A Pestről Gödöllőre érkező villamos utasa Gödöllőből legelőször az Erzsébet parkot látja meg, mely a belterület és a haraszti erdő közé van telepítve. Ezt a parkot a királyné halálát követő évben, 1898-ban Darányi Ignác földm. min. kezdeményezésére létesítette az uradalom. 1926-ban hatalmas tribünnel felszerelt sportpályát létesített a község a parkban.

Az isaszegi határban van a József főherceg nevét viselő *fenyőkisérleti telep* 326 kat. hold területen a külföldi fenyőfajták homoki talajon való kipróbálására.

A vonat és a 2 villamos egy helyen centralizált állomásai-val szemközt van a *Fácánkert*, melyben 1923—24-ben épült modern felszereléssel a fiúinternátussal kapcsolatos premontrei főgimnázium és rendház. A 87 holdnyi területet, ami a koronauraldom tulajdonát képezte, a nemzetgyűlés közakarattal szavazta meg a rendnek, hogy Csehországból kiüldözve kultur munkájukat Gödöllőn folytathassák. Az állomástól 20 m.-rel magasabban az erdő e célra kivágott részén épült a keresztül utazók előtt is szembeötlő helyen. Rövidesen követi a templomépítés.

A belterület fejlődéséről nyújtott áttekintést a *lakóházak* számának emelkedésére vetett pillantás egészíti ki.

A lakóházak száma: 1820-ban 286, 1832-ben 337, 1840-ben 357, 1881-ben 619, 1892-ben 747.

	1900.	1910.	1920.
Kőből, vagy téglából	207	327	449
Kő, vagy téglalappal, vályog v. sár	163	411	700
Vályogból, sárból	743	14	546
Fából, vagy egyébből	6	8	16
Háztetők:			
Cserép, pala, bádóg	140	609	1179
Zsindely, deszka	636	595	374
Nád, zsúp	343	256	158
Összesen:	1119	1460	1711 ²⁸⁾

1926-ban 1800 a házak száma. A vályogból készített vertfalú házak építése ma is szokásban van.

A belterület növekedése közben a 40 dűlőre osztott külterület is nagy változáson ment keresztül, a m. kir. állami gazda-

sági telepek létesítése által, a koronauradalom azon területén, melyet az alvég és az isaszegi határ közötti futóhomok térség alkot, ahol a terület dombos, árkos, vízmosásos volta miatt mezőgazdaságilag használhatatlan volt, a földm. min. mintagazdasági telepeket létesített, iskolával egybekötve tudományos kísérletek végzésére.

1900 óta áll fenn a *m. kir. méhgazdaság*, mely kapcsolatos a méhészmunkás képző tanfolyammal. Az országban egyedül álló méhgazdaság 68 kat. hold területen, a vasúti úttesttől Besnyő felé emelkedő dombos részen másfél méter mélységű futóhomok talajon létesült. 40 hold területét mézelő fákkal, 10 holdat mézelő gyógynövényekkel ültettek be, 10-et mezőgazdaságra, 3 holdat konyhakertészetre, 3 holdat faiskola ültetésére használtak fel. 2 holdon az iskola és a lakások épültek. Az egész területen elszórtan modern kaptárakban 220 méhcsalád van elhelyezve. Háború előtt 4—5000 méhcsaládjá volt, de a kommunisták az összes kaptárakat, az iskola felszerelését, a oláhok pedig az egész mézkészletet vitték el. Így a méhgazdaság jelenlegi vagyona teljesen háború utáni szerzemény. A 220 méhcsalád egyébként csak az iskolai szakoktatásra szolgál, üzemszerű méhkezelés a két külső telepen, Zsámbokon és Hévízgyörkön bérelt területen folyik, ahol (70—75 drb) felszedhető kaptárakban levő méhcsaládok évente 15—16 kg. mézet produkálnak családonként. Magyarország 5 generál méztypusát termeli a méhgazdaság; ezek: akácfa, hársfa, (180 drb van a telepen), rétségi, repce és tisztesfű méztermése. Tulajdonát képezi az ország egyetlen méhészeti múzeuma, ahol képviselve vannak a különböző viasz feldolgozások, az ország különböző jellegű mézei, a legkülönbözőbb kaptárak, a legrégebbi formájúak, a fejlődés kapcsán a tökéletesebbek és a modern fajták alakjaiban. A méz vegyi vizsgálatára tudományos felszereléssel van ellátva az intézet.

Légrégebbi a *m. kir. baromfitenyésztő telep* és munkásnőket képző iskola 18 holdnyi területe 1920-ban 142 holdra egészített ki, amit a koronauradalomtól bérel a földm. min. állattenyésztési osztálya. Az egész terület az országút és a Rákospatak közötti lankás, lejtős és mocsaras területen fekszik, homoktalajon. Sok benne most is a hasznavehetetlen rész, (szaka-

dék, vizmosás, nádas), rossz minőségű rétek és legelők alakjában, amint nagy nehézségek árán lehet majd művelés alá fogni (kb. 12 hold). 36 kat. hold területen van a haltenyésztés 4 nagy tóban, 12 hold belsőség, az épületek és a baromfitenyésztés célját szolgálja, 25 hold szántó, 10 hold konvenciós földeknek van kiosztva, a többi rozs és takarmány termelésre van fordítva. Ezenkívül foglalkozik a telep a Rákosnak és vadvizes rétének, úgyszintén a tavak gazdaságos kihasználása céljából nagyarányú *haltenyésztéssel*. Az isaszegi határ közelében levő 2 tóban a 18. és 19. században is volt mesterséges haltenyésztés, az uradalom erre a célra bérbeadta a tavakat. A tópartok mesterséges rendezése és a tavak mélyítése is igazolja ezt; hosszú ideig csak malmok hajtására használták a tavak vizét a Rákos beömlésénél a víz esésének mesterséges növelésével, ez alatt a tavak nagyon eliszaposodtak. 1920-ban kezdődött a tenyésztés dunai vadponttyal, 1924 tavaszán Vraszlói nemes ponty ivadékkal töltötték meg a tavakat, ami gyors fejlődése miatt alkalmasnak mutatkozott nagymennyiségű tenyésztésre. U. a. évben a mocsaras rét kiásásával 2 nagy tavat létesítettek; a terület igen alkalmas volt halas tavak alakítására, ma 36 k. h. területen folyik a tenyésztés. A fiók Rákos és a főmeder mesterséges kiépítésével, több irányban való árkolással lehetővé tették, hogy a tavakba bármikor friss vizet engedhessenek és lecsapolhatók legyenek. A halak teleltetése szempontjából kisebb tavakat is ásattak. E szakszerű haltenyésztés 1926-ban 41,000.000 K jövedelmet hozott az államnak. Eladása a pesti piacokon történik. Jövedelmi forrása a telepnek az egyik tapon még meglevő *malom*. A telep munkássága kiterjed méhtenyésztésre, (10 családja van) nemes *kecske tenyésztésre*, — szánenvölgyi, svájci kecskéket tart — landschwein nemesített német sertésitenyésztésre, bonyhádi tájfajta tehéntartásra és lótenyésztésre. A háború előtti nemes állományát csökkenteni kellett, mert a telep dacára nagy területének, nem tudott elég természetes takarmányt előállítani rossz rétején, a mesterséges takarmány egymagában nem elegendő lótenyésztésre. Az állattartás helye az 1920-tól bérelt alsó, vagy birgemajor, mely cselédlakásul is szolgál, a régi nagy lábas pajtákak takarmány elraktározására használják. Kiterjeszkedik 1926 óta a telep *prémtenyésztésre* is, Ausztriából hozá-

tott 12 anya- és 6 apaállat nyulat, 6 féle nemes fajtát. Most már 96 drb van belőlük, eladásuk lényeges jövedelemforrás (darabja 16—24 pengő) főként prémjükért tenyésztik. 1927-ben 8 drb ezüst rókát rendelt a minisztérium a telep részére.

Mezőgazdasági szempontból nagy a fontossága a baromfi-telep *rügeni rozstermelésének*, melyből Békessy Jenő gazd. főtanácsos hozott 160 grammot, egy pár kalászt s ebből ma már 9 kat. hold terület van bevetve. A múlt évben 150 q.-t adtak el 70,000.000 K-ért vetőmagnak, az ország minden részébe való termelésre. Kitünő kenyérlisztet szolgáltat ez a rozs, melynek termőtalaja a homok. A baromfitelep évente 100—150,000.000 K jövedelmet hajt az államnak.

M. kir. burgonyatermelési telep 1912-ben létesült, de ekkor a kor. urad.-tól csak 30 holdat kapott burgonya termelésre és a különféle fajták kipróbálására. 1919-ben bérlője lett a kor. uradalomnak és önálló gazdasággá alakult. Területének talaja homokos, vályogos és agyaggal keveredett futóhomok; egyharmadrészét burgonya, $\frac{1}{3}$ -ot kalászos növények termesztésére és $\frac{1}{3}$ -ot konvencióos szegődmény földekül használgják. A mintagazdálkodás célja az összes burgonyatermelési kezelések tanulmányozása, nem kertészetileg, hanem többtermelés szempontjából. Kísérleteket végez a telep: burgonyanemesítésre új fajták előállításával, forgalomba került újabb fajták összehasonlító termelésével és a termelési szisztemákkal. Az öntözés a Rákos rétjének mocsarából történik; ezt a nagy mocsaras területet a Rákos csak részben csapolja le s a megrekedt mocsár haszontalan területet hozott létre, a telep kettős kulturmunkája a rét lecsapolása s a vízének öntözésre való felhasználása, miáltal többtermelést tud létesíteni a homoktalajon. Itt kezdődtek az országban az első burgonya- és rozsöntözési kísérletek 1919-ben; mivel a siker megmutatta, hogy a burgonya az a növény, mely az öntözést leginkább meghálálja, ennek a berendezésnek alapján úgy elterjedt, hogy ma már 100 öntöző berendezés működik az országban. 100 fajta kísérleti burgonya között a német, angol, amerikai magvakat és burgonya gumót próbálják ki a magyar homokon. 90 fajta van az országban elterjedve a telepen termesztett burgonyafajok közül, a gödöllői kiállításon 60 fajtát

mutattak be. A termés hozam fajták és földminőség szerint változik, az öntözött holdak termése kétszerese az öntözetlennek. 1925-ben kb. 110 q, 1926-ban 100 q volt az évi termés. A takarmányok közül a homoktalajnak lucerna az agyagosnak baltacin és nyulszapuka felel meg, de ezeket a zabbal és árpával együtt csak az állatállomány szükségletére termeli a telep.

A m. kir. áll. gödöllői *Csendőrkutya telep* területileg és közigazgatásilag Isaszeghez tartozik.

A külterület lakott részei még az uradalmi puszták és majorok; már Grassalkovics gróf „külső majorsági térei” 53 hold 268 □-ölet foglaltak el a község határából. A régi Babád helyén épült *Babat pusztán* tehenészet és tejtermelés folyik. *Haraszti major* Grassalkovics gr. egyik juhmajorja volt, juhászkert, juhászház és egy 1813-ban épült vadászlak, 1853-ban intézői tiszti lak és a gazdasági épületek alkotják. Most itt is tehenészet folyik. *Száritó pusztá:* a Rákoson a birgemajornál úsztatott birkákat Száritó irányában levő domboldalakra hajtották száradni, — innen nyerte nevét. 1922 óta az uradalom 22 holdas dohánytermelő területéből 4 hold Száritó pusztán van (18 hold Isaszegen). A homok alkalmasnak mutatkozik a dohánytermesztésre, haszon tekintetében 3-szoros búzatermésnek felel meg. A felső v. közp. major az uradalom konvenciók iparosainak szolgálatául lakhelyül a gazdasági épületeken kívül.

Lakosság. Legrégebbi számbeli adat szerint a törökök kiűzése után 5 jobbágy telke maradt lakottan a kipusztított községnek. 1696-ban 26, 1702-ben 72 magyar jobbágycsalád³⁴⁾ lakja. A legrégebbi vmegyei összeírások szerint:

év	családfő	családtag	özvegy és rokon	zsellér
1725	63	82	16	14
1740	90	78	15	8
1757	109	117	22	6
1760	125	119	34	23
1770	134	109	23	46

³⁴⁾ Conscriptiones. Pest vm. levéltára.

Ezek az adózás szempontjából készült névszerinti összeírások a jobbágyokról készültek, a nevek után ítélve utódaik alkotják ma Gödöllőn a közbirtokosságot, az összeírásokban szereplő családnevek közül 28 ma is használatban van Gödöllőn. Ugyanazt a nevet 5—10 család is viseli, megkülönböztetésül melléknevek vannak. Az iparosokról külön összeírások készültek (taxalisták tabellája), mert más adókulcs alá estek. Tömeges betelepítésük előtt 1730—35-ben 6—7 iparos van összesen. Az új telepesek származását a róm. kath. anyakönyvekből részint meg lehet tudni, a 18. századból csak egy összeírás tekinthető teljesnek, mely 1784—85-ben II. József császár rendeletére készült. Ekkor 398 család lakott Gödöllőn és 14 Besnyőpusztán. Összes népesség 1776 volt, amiből 134 iparos (nagyszámuk már mutatja a telepítést) négy uradalmi tisztviselő, 17 polgár, 138 paraszt és 223 földműves, 12 szolga és 15 pap (Besnyőn). A Német sor nevét az idetelepített német iparosokról kapta, kiket Morva, Csehországból, Pozsony, Nyitra, Fehér megyékből, Vencéből és Bécsből hozott Gödöllőre.³³⁾ Utódaik részben ma is gödöllői lakosok. Fiai idetelepítették ezenkívül a bécsi udvartartásuk személyzetét. Külön összeírások készültek a község helyben birtoktalan nemeseiről; 1813-ban 16 (uradalmi alkalm.). 1820-ban 12, 1829-ben 24, kiket Grassalkovics hg. Nyitra, Pozsony, Fehér és Pest m. egyéb részéből telepített Gödöllőre. 1836-ban 41-en vannak az összeírott „nemes Urak, kik részesek az országgyűlési megyebeli követ Urak napidíjának lefizetésében.”³⁴⁾ A 19. századból való összeírások már nemzetiség és felekezet szerint is osztályozzák a lakosságot. A vallási elkülönülés a német nemzetiségű katolikus telepítéssel kezdődik, mert a reformáció elterjedésekor, a 17. század elején a község ref. magyar volt. Az 1776-ban készült hibás összeírásból már a katolikusok nagy számára lehet következtetni.

év	r. kath.	ev. ref.	ág. ev.	izr.
1785	336 18%	475 25%	52 2%	—
1870	1935 52%	1470 40%	129 3.5%	122 3.3%
1900	3348 56%	2032 34%	140 2.5%	351 5.9%
1926	8235 68%	2870 23%	350 2.8%	476 3.8%

³³⁾ Gödöllői róm. kat. várplébánia anyakönyvei.

³⁴⁾ Conscriptionet. Pest vm. levéltára.

Második nagy róm. kath. hatás a kir. család gödöllői tartózkodása alatt következett be.

Nemzetiség szerint a lakosság jelenleg tiszta magyarnak nevezhető (1% német, $\frac{1}{2}$ % egyéb). Ebben elűt a szomszédos telepített falvaktól (Isaszeg, Kerepes egészen, Valkó részben tót.) A csődbejutás utáni iratokban található nyugták még német és tót nyelvűek,³⁷⁾ de mikor kenyérkeresetük az iparosokat nem utalta teljesen az udvarra, rövid idő alatt elmagyarosodtak, ma csak neveik mutatják elődeik német származását. A község magyar jellegének megőrzésében nagy szerepe van a ref. jobbgáyságnak, kik nem engedtek az özv. grófné hittérítő munkájának s így nem olvadtak a katli. németiségbe.

év	magyar	német	tót
1881	3650 92 ⁰ / ₁₀₀	79 2 ⁰ / ₁₀₀	36 0 9 ⁰ / ₁₀₀
1900	5770 92 ⁰ / ₁₀₀	64 1 1 ⁰ / ₁₀₀	31 0 5 ⁰ / ₁₀₀
1910	7340 96 ⁰ / ₁₀₀	115 1 5 ⁰ / ₁₀₀	58 0 7 ⁰ / ₁₀₀
1920	20074 98 ⁰ / ₁₀₀	101 0 9 ⁰ / ₁₀₀	34 0 4 ⁰ / ₁₀₀

A lakosság számának feltűnő gyors növekedése a 18. század közepétől elsősorban a telepítés következménye, a természetes *szaporodás* kevés. Legkisebb a 10 évenkénti szaporulat 1840 és 70 között, 1840—60-ig: 513 a szaporulat, az alkotmányos élet helyreállítása után 1860—81-ig: 1170, 1881—1900-ig: 1953, 1895—1925-ig 30 évi statisztikából az átlagos évenkénti születés 242, halálozás 168, házasság 72, tiszta szaporulat 74. 1913 és 1914-ben a tiszta szaporulat 116 és 120 volt, az évi átlagot jóval felülmultra.

Házasságkötés legtöbb volt a háborút követő 1919 évben, 182. Jelentős *népmozgalmi* tényező volt a 90-es években a *budapestiek letelepedése*: „Gödöllőn az utóbbi néhány év alatt az építkezések nagyrésze bpestiek által történik, kik főként a vasúthoz közelfekvő Alvéget kedvelik s szebbnél-szebb nyaralókat emelnek ott. Sokan már a távolabb eső szőlőhegyeket is felkeresik.”³⁸⁾ A szaporulat főtenyezője ettől kezdve az idegenek

³⁷⁾ Grassalkovics irattár. Pest vm. Ivt.

³⁸⁾ Statiszt. Hiv.

³⁹⁾ Ripka Ferenc: Gödöllő a kir. család otthona. Bpest, 1896.

nagyszámban való letelepedése, legnagyobb részét átmenetileg. Ha a természetes szaporulatot 10 évenként összehasonlítjuk a valódi szaporulattal: lélekszámszerinti szaporulat:

1900—1910-ig (29%) 1730; ebből a születési tiszta szap. 894 (51%)
 1910—1920-ig (34%) 2693; „ „ „ „ 506 (18%)
 1921—1926 ig (16%) 1747; „ „ „ „ 502 (28%)

A betelepülést tehát a szaporulat főtényezőjének tekinthetjük. A világháború 1910—1920-ig csökkentette ugyan a szaporulatot, de a megszállott területekről Csonka-Magyarországba való átvándorlás ellensúlyozza, ami Gödöllőre is nagyszámú *menekültet* juttatott (kb. 350 családot). Mint a többi Pest környéki községek, Gödöllő is az állandóan népesedők sorába tartozik, amint „Az 1920. évi népszámlálás tanulságai“-ból⁴⁰⁾ kitűnik, Bpesttől mint központtól a decentralis irányú népszaporulat kimutatható mindazon falvakra, melyek a *főváros vonzó körébe esnek; legjelentékenyebb a szaporulat azon községekben, melyeknek önálló gazdasági élete is fejlettebb.* Ezek közt van Gödöllő is.

A vasútépítés óta jelentékeny népmozgalmat idéznek elő a *nyaralók*. Már 1877-ben „figyelmet érdemlő mozzanat a fővárosi népségnek nyári szállásokon való kinnlakása.“⁴¹⁾ 1895-ben 2000 nyaralója volt a községnek.⁸⁹⁾ Az udvar nagyszámú előkelő vendége a Pestről jövő kirándulók és nyaralók megsokszorozták a község forgalmát, sokan állandóan is megtelepedtek Gödöllőn, főleg olyanok, kiket az udvar fénye vonzott oda. Főjövedelmi forrás ez időtől fogva a *nyaraltatás*; ezért a házak jórészt tetszetős külsejűvé alakítják, a Grassalkovics által épített házak nagy része utcai frontján villaszerűvé válik, elébe virágos kert kerül, a ház hátsó része és a gazdasági udvar marad a régi alakjában. A háború okozta rossz gazdasági viszonyok következményeként 1920 óta mindig kevesebb a nyaraló, 1923-ban 600 család, 1924-ben 500, 1925-ben 300, 1926-ban 250 család.

⁴⁰⁾ Bibó István: Az 1920. évi népszámlálás tanulságai. Föld és Ember. 1925.

⁴¹⁾ Galgóczy Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Bpest. 1877. Vol. III. Pag. 171.

Gazdasági állapotok. A gödöllői jobbágyok és zsellérek között kiosztott (egyenlő arányban) földek nagyságáról legelőször az Urbáriumból értesülünk, ami Gödöllőn 1770-ben tételt nyilvánossá.⁴²⁾ Ekkor Gödöllőn 29 egész, 38 fél és 69 zsellér-telkes jobbágy volt.

Egy	egész	telkes	2	pos.	m.	belső	telket	és	38	hold	külső	telket	bir.
"	fél	"	2	"	"	"	"	"	18	"	"	"	"
"	zsellér	"	2	"	"	"	"	"	—	"	"	"	"

A 38 külső telekből 26 hold szántónak és 12 hold rétnak volt kiosztva. A 38-ból 10 hold után nem fizettek árendát, mert az haszontalan, feltöretlen volt.

A	136	belső	teleknek	kivolt	osztva	272	pos.	m.	136	hold
48	egész	külső	"	"	"	—	"	"	1824	"
69	zsellér	"	"	"	"	138	"	"	69	"

összesen : 2029 hold,

melyből 480 hold haszontalan. Ezenkívül az erdőkből favágás és elszállítás ellenében faizási jogot kaptak az uraságtól és külön szőlő területet, amiért hegyvámot fizettek. A kiosztott telkek fejében tartoznak a földesúrnak évente:

egész telek után 52 marhásrobot napot és 104 kézi napszámot adni
fél " " 26 " " " 52 " " "
zsellér " " marhás robot nem jár csak 18 kézi napszám.

Összesen kap a földesúr a 48 egész és 69 zsellértelek után 1506 napi marhásrobot szolgáltatást és 5734 napi kézi robot szolgáltatást. Azonkívül kap évente mindenféle telek után 1 frt. árendát és

telek	tűzifa 1 öl	fonó anyag 6 font	kifőzött vaj 1 icce	kappan 2 drb	csirke 2 drb	tojás 12 drb	árenda 1 frt.
egész 29	29-öl	174	29	58	58	348	} 136 frt.
fél 38	19-öl	114	19	38	38	228	
Összesen : 48 egész	48 öl	288	48	95	96	576	

Az Urbárium rendelkezéseit módosítja az uradalom és polgárok között 1848. VII/23-án — az 1839-ben kezdett úrbéri per befejezésül kötött kölcsönös szerződés,⁴³⁾ melyben az uradalmat a

⁴²⁾ Pest vm. lvt.

⁴³⁾ Pestvidéki törv.-szék.

herceg tömegének zárgondnoka, Lónyay János képviseli. A 26 hold szántót 28-ra emeli (1200-as ölekben) a határ silánysága miatt. A kaszáló illetőségbe (12 hold egy sessió után) átadja az uradalom a községnek a vendégfogadás, boltos és mészáros illetőségét, ami „város községe“ cím alatt 103 hold 435 □-öl. A legelőilletőség (1 sessió után 22 hold) fejében és a faizási jog ellenében a polgárok kérelmére átengedi nekik az uradalom az ökörtelki és bolnokai erdőrészeket 410 holdat azzal a kikötéssel, hogy 40 öl erdei fát a babati erdőből a pesti uradalmi ölfá lerakóba szállítanak s ebből az erdőből az összes lakosság telek-aránylag részesüljön.

Az 1843—50 között történt határfelmérés alapján készített *rendezési földkönyv*⁴³⁾ az egész határt 8899 hold 159 □-ölben állapítja meg. A határ felosztása

az uraság birtokai . . .	3834 hold	125 □
a szőlőterület . . .	414 „	620 □
a község hivatalnokainak . . .	90 „	112 □ (papok, tanítók, jegyzők)
a község birtokai . . .	4299 „	146 □
haszontalan határrészek . . .	228 „	541 □

Legelő és erdő ki volt osztva 1817 hold 908 □, szántó 1200 hold, rét 576, belső teleknek 624 hold. A határ megosztása és terméketlen rétek hasznossá tétele 1770—1840-ig felerészben végbe ment, mert 480 h. haszontalanból most 228 h. 541 □ maradt.

A *tagosítás* 1857-ben próbamérések útján hitelesítette és törvényessé tette az 1850-es földbirtokrendezést. A szőlők alatti legelő legjobb része volt a 7 közlegelőnek, a község legszebb dús rétje, amit a régi nevén Ürrétjének neveztek megkülönböztetésül a többi gödrös, vízmosásos helytől. A 18. századbeli határperek ennek a legelőrésznek az épségét féltették. 4 évi hiábavaló folyamodás és perelés után a fenyvesi dülő közös legelőt osztják ki a zsellérek között elkülönítve, az eladás jogával megkönyítve, de csakis szőlőültetést engedélyezve a kiosztott területen. A földesgazdák is, kik ebben a dülőben bírnak telekrészeket, szőlőültetésre köteleztetnek. A fenyvesi szőlőtelep tehát az úrbéri perenkívüli egyezség eredménye; eladási jognál fogva hamar új birtokosok kezére kerülnek, akik villatelepet létesítettek rajta s ma Besnyő legszebb része, igen kevés szőlővel.

Most van a községben 8 birtokos, kinek 20 holdnál több birtoka van, ezek közül a korona urad., erdőkinctár és várkapitányság 3-at tesz ki, tehát csak 5 a kisbirtokosok száma. A 115 törpebirtokosnak 4, 5, 10 hold földje van. Összesen 2771 telektulajdonos és 2730 adófizető van. A közterhek $\frac{1}{3}$ -át az ős-termelők, $\frac{2}{3}$ -át az iparosok és kereskedők viselik.

A gödöllői *koronauradalomhoz* tartozik ezenkívül Gödöllő, Dány, Kerepes, Isaszeg községek határában fekvő majorsági birtokok, továbbá a besnyői, babati, egerszegi, szentgyörgyi, nyiregyházai, szentkirályi, kisbagi puszták és kiegészítésül megvette a kormány a mácsai, vácszentlászló, hévvízi, szadai és veresegyházi erdőtesteket. A 31.000 holdnyi uradalomból 20.500 hold erdőség az erdőkinctár, 10.000 hold mezőgazdasági terület 6 kerületre osztva az uradalmi igazgatóság kezelése alatt áll. A kastély a 120 holdas parkokkal a budai és gödöllői várkapitányság kezelése alatt áll.

A 10.756 kat. hold a következőképen oszlik meg: szántó (35%) 3854 k. h., kert (2·6%) 285 k. h., rét 2·9%) 318 k. h., szőlő (3%) 330 k. h., legelő (16%) 1738 k. h., erdő (32%) 3534 k. h., nádas (0·02%) 3 k. h., belsőség (6·4%) 693 k. h. összesen 10.755 k. h., ebből:

A község mint testület bír: szántó 35 k. h., kert 2 k. h., rét 17 k. h., erdő 39 k. h., összesen (0·8%) 93 k. h.

A közbirtokosságok közös legelője 579 k. h. (5·3%), közös erdője 355 k. h. (3·3%).

Ebből osztatlan legelő 300 k. h., erdő 350 k. h. Az uradalom (57%) 6221 k. h. területe a község határán belül a következőképen oszlik meg:

Gazdasági ág:		Erdészeti ág: ⁴⁴⁾	
szántó	1556 kat. hold	erdő	3008 kat. hold
kert	27 „	szőlő	15 „
legelő	949 „	rét	11 „
rét	263 „	nádas	3 „
		haszontalan	389 „
2795 k. h. (44·5%)		3426 k. h. (55·5%)	

⁴⁴⁾ Kataszteri Hivatal. Gödöllő.

Az adatok a 35 év előtti kataszteri felméréskorabeliek, azóta nagyon sok a változás bennük. Így a szántóföld, a bevetett terület 1910 óta 530 k. h.-dal csökkent; a váci villamos építésekor történt kisajátítás és a parcellázás után a telkek egyrészen építenek, egyes részeken szőlőt ültetnek, legtöbbször szántóföldi kertművelés folyik. A belterületek nagy növekedése az utolsó 30 év alatt 693 k. h.-ról 1000 k. h.-ra, részben a szántóföldek rovására történt. A mezőgazdálkodás jelentősége állandóan csökken. A szántóföldek a belterülettől északra és délre a szadai és ísaszei határokig terjednek, az uradalmiak pedig a Király út két oldalán a fenyvesi dűlőben a valkói határ felé vannak. — *Főtermesztvények:* rozs, melyből holdanként 3·5 q, kukorica 12 q, burgonya 25·30 q terem meg átlag. Kukoricával 673 hold, burgonyával 423 hold, rozssal 821 k. hold van bevetve. A mezőgazdaságnál sokkal jövedelmezőbb a szántóföldi kertművelés, ezért a szántóföldek jórésze ugorkával, paradicsommal, dinnyével, nyári hüvelyes zöldségekkel és salátával van beültetve, amit saját fuvarral Pestre visznek a termelők, mert mióta az uradalom és állami gazdasági telepek eladás céljából üzemi kezelés alá kerültek, a gazdáknak konkurrencsei a gödöllői piacon. A *kertművelés* a szadai határ felé eső parcellázott földeken és a Rákos mentén levő belsőségi kertekben folyik; rendkívül nagy gyakorlatot és ügyességet fejtenek ki a korai vetemények termesztésében, mintaszerűek a zöldséges kertek, főleg ahol a Rákosból folyik az öntözés.

Takarmánytermelésre nagyon kevés terület jut, ezért kevés az állattartás.

A földesúr legfőbb *állatállománya* a *juhtartás* volt, a csődbejutás utáni számadások is fa és juh eladásából vettek be legtöbbet. A község állatállománya:

	szarvasmarha	ló	őszvér	juh és kecske	disznó
1725-ben	235 db	51 db	412 db	901 db	—
1744-ben	566 „	68 „	— „	352 „	128 db
1760-ban	598 „	156 „	— „	580 „	95 „
1834-ben	580 „	193 „	— „	345 „	— „ ⁴⁵⁾
1927-ben	572 „	473 „	36 „	324 „	817 „

⁴⁵⁾ Adóösszeírások. Pest vm. lvt.

Az uradalom legfőbb jövedelme a majorokban levő tehenészet és a tejtermelés.

Ezenkívül az állatállományhoz tartozik a gazdasági telepek méh-, hal- és prémtenyésztése.

A *méhtenyésztés* Gödöllőn nagyon régi eredetű. Mint erdős vidékeken általában szokásban volt, a méhkasok az erdőkben voltak felállítva és a méhek minden különösebb gondozás nélkül tenyészték. Grassalkovics gr. is a Rákos forrásai körül erdőben rendezett be méheskertet; a méhkasok művészi volta 1778-ban felkeltette egy német író figyelmét.⁴⁴⁾ 1741-es adózási összeírásban van a jobbágyoknak 33 méhcsaládja, 1744-ben 43, 1760-ban 7; minden méhkas után 6 krajcár járt a földesúrnak. Teleltetésük nehézségei miatt több ízben kipusztultak az összes családok. 6 évvel ezelőtt alakult meg Gödöllőn a „Járási Méhészegyesület“ 64 taggal, kiknek Gödöllőn és Besnyőn 500 méhcsaládjuk van. A méhtenyésztéssel kapcsolatosan fejlődött ki a viaszipar. A besnyői Neszveda búcsú alkalmával árúsítja saját kézi műhelyében előállított viasztárgyait.

A *szőlőművelés* a 18. században és a 19. sz. első felében játszik fontos szerepet a gazdasági életben.

1725-ben 12 akó bora terem a községnek (1 akó 56:59 l.)

1740-ben 440 „ „ „ „

1760-ban 1886 „ „ „ „ ⁴⁵⁾

Grassalkovics gr. uradalmának nagy jövedelme volt a *korcsmák* tartásából 1730-ban a három korcsma közül 2 az uraságé, 1 a községé. A korcsmatartó jobbágyok, ha az uraság borát mérték, minden akó után 4 kr.-t kaptak, ha saját borukat mérték, Szt. Mihály és Szt. György napján dézsmát kellett fizetniök az uraságnak.

1890-ben alakult a „Gödöllővidéki Borászati Szövetkezet“ a vidék bortermelő gazdáiból. A koronauradalom nagy présházát és pincéjét 16 éven keresztül bérelte, ahonnan 4—5000 hl.-t árúsított évenként. A filoxera pusztítása $\frac{1}{4}$ -ára csökkentette a szőlőterületet, jelenleg az újonnan ültetett homoki szőlőkkel együtt kb. 100 h.-nyi szőlő van a határban. Az uradalom a

⁴⁴⁾ Korabinszky Mathias: Almanach von Ungarn, auf das Jahr 1778. Pag. 346.

filoxera után felújította a szőlőjét, (présház körül 12 h., szadai határban 12 h.) 1924-ben 600 hl. volt a község bortermése, 1926-ban 90 hl. A szőlőművelés aláhanyatlása óta emelkedőben van a *gyümölcstermelés*, mert az elpusztult szőlők helyén legnagyobbbrészt gyümölcskerteket létesítettek.

Erdőgazdaság. A községhatár $\frac{1}{3}$ -a erdőség, melyből 3100 kat. hold az uradalomé, 355 k. h. a közbirtokosságé, 39 a községi testületé. 1844-ben is a bevételek legnagyobb tétele az uradalom ölfa és szálfá eladása, csak a babati és haraszti erdőkből 1 év alatt 1600 frt.-ot vesz be a 375 öl fa eladásából.³⁷⁾

Az erdők kezelése ma a „Gödöllői m. kir. áll. és korona-uradalmi erdőigazg.” hatáskörébe tartozik. Kezelése alatt van összesen 39.451·5 k. h. erdőség 7 kerületre osztva, ebből a M. besnyői erdőhivatal 5316 k. holdat kezel, amiből Gödöllő határán belül 3131·2 k. hold van. Az egész erdőhiv. területén juhar, szil, tölgy és köris 3627·2. holdon, gyertyán, cser, hárs 735·5 k. holdon, akác 801·5 k. holdon, nyár 29·7 k. h.-n, fekete és erdei fenyő 29·6 k. h.-on és tiszta 91·8 k. h.-on. Ez utóbbi mezőgazdasági művelés alatt áll.

Az erdőkezelés odairányul, hogy az ország meglevő erdeje növekedjék mennyiség és minőségileg. Ezért a szálerdő üzem 100—120 éves forduló alapján áll. Gödöllőn a talaj- és klímaviszonyok ugyan hátráltatják az erdőnevelést. A fenyőkisérletek azt mutatják, hogy a fekete és erdei fenyők a legrosszabb homoktalajban a legszebben díszlenek, nagymennyiségű tülevélhullatással 10 év alatt a talajt teljesen megjavítja, más fa ültetésére is alkalmassá teszi. Az uradalom főjövedelmi forrása az erdők vágásából származó ölfaeladás. A M. besnyői erdőhivatal kitermel évente 300 m³ fát.

Gazdaságilag kevés hasznót hajtó, de a királyi családnak, vendégeiknek, azelőtt a község földesurainak legfőbb szórakozást nyújtó foglalkozás volt Gödöllőn a *vadászat*. Történeti szereplését majdnem egyedül vadászterületeinek köszönheti, mert ez vonzotta egyedül Gödöllőre az udvart (44.000 hold). A vadászterületből kevés esik a község határán belül, de innen indul, mint az uradalom centrumából, növeli a község hírnevét, itt történik a teríték eladása. — A juharos autochton állata a *vad-disznó*, most is nagyszámban van, szaporodásukról etető helyek

állításával gondoskodnak, 176 kg.-os 106 cm. magas példányok kerülnek ki innen. A *szarvas* is bennszülött állata a cserhádi erdőknek, főleg a valkói Szt. Pál, Abroncsos és a Szt. királyi erdőségekben tanyázik, háború előtt 2—300 db volt egy falkában, most szaporítás alatt van a többi vadakkal együtt, mert a kommunizmus nagy kárt tett bennük. Kisebb vadak közül: az *őz*, *dámvad*, *fácán*, *fogoly* és *vadpulyka* van az urad. erdőkben, *nyúl* van a legöbbs, annak dacára, hogy most nem védik őket a Grassalkovics gr. által a szántóföldeken hagyott nyúlberkek (remise); amiknek kiirtását a zárgondnokság után engedélyezi az uradalom.⁴⁷⁾

Ipar és kereskedelem: A lakosság $\frac{1}{3}$ -át foglalkoztatja. Az iparosságot a 18. század elején 2 korcsmáros, 2 molnár és 1 mésszáros képviselte. A telepítés után 1785-ben 134 iparos van, akik között mindenféle kisiparos volt. Az 1844-es kiadási jegyzék 16 féle iparost sorol fel. 1870-ben 90, 1895-ben 142 a számuk; ma 22 konventiós iparos családot és 145 konventiós cselédet tart az uradalom. Iparengedély alapján 296 iparos (család) van Gödöllőn és 4 ipari vállalat, (fa, cement), a többi iparos (legtöbb kőműves) Pestre járó. Kereskedők 1778 és 1833-ban megjelent német írók művei szerint rácok és görögök voltak Gödöllőn.⁴⁸⁾ 1840-ben 3 kereskedő közül 1 az uradalommal kötött szerződés alapján 160 pengőt fizetett évente a földesúrnak haszonbérül és 2 a saját házában nyitott 3-adrangú bolt után 10—10 frt.-ot. Ezek még magyar emberek voltak, de 1848 után az izraeliták szaporodtával kezükbe kerül a kereskedelem, 1870-ben 26, 1895-ben 42 szatócsbolt van, 30 év alatt számuk csak 2-vel szaporodott. Az ipar tetemes fejlődést mutat, a kereskedelem stagnál, mert bevásárlásait a lakosok nagyrésze Pesten végzi. Jelentősebb a gazdasági kereskedelem. Az országos vásárok népesek, dacára, hogy a gödöllői gazdák mindent Pesten adnak el, mert a szomszédos Valkó, Vácszentlászló, Kerepes, Dány, Zsámbok, Szada, Tura, Mácsa, Bag Gödöllőre hozza gabona, takarmány és kerti fölöslegét és rengeteg majorságát; a kirakó vásár is

⁴⁷⁾ Tagosítási iratok. Pestvidéki törv.-szék.

⁴⁸⁾ Thil's: das Königreich Ungarn, Kassa, 1833. és Morabinszky ⁴⁸⁾ itt említett műve.

forgalmas, különösen az említett szomszéd községek vásárlói miatt. A marha- és sertésvásáron nagyon sok a felhozatal. 1844-ben a gödöllői vásárok jövedelméből 61 frt.-ot kapott évente az uraság, most a vásártartásból a község évente 6 milliót vesz be. A hitelélet lebonyolítását 4 pénzügyintézet végzi.

Közlekedési viszonyok. Már a rómaiak korában forgalmas útvonalba esett Gödöllő, mert a Duna—Tisza-közén lakó szarmata-jazigokkal jóviszonyban élő rómaiak északi forgalmi útvonala a Rákosvölgyén haladt keresztül.⁴⁰⁾

A vasútépítés óta Pesttel való összeköttetés előnyei juttatják a lakosság jórészét megélhetéshez. 1862-ben kezdődött a Losonc és Pest közötti „Magyar Északi Vasút” építése, a salgótarjáni szén piacravetése érdekében, 1867-ben nyílt meg, 1868-ban államosították. 1900-ban már 16 személyvonat közlekedett naponta Gödöllőn keresztül, ami a község kiránduló és nyaraló forgalmán, a kiegyezés után a kereskedelem fejlődésén nagyot lendített, különösen a „Kassa—Oderbergi Vasút” kiépítése óta, mert így külföldi vonatok forgalmi útjába esik Gödöllő állomása. Jelenleg 15 (személy és gyors) vonat közlekedik naponta; különösen sűrű a vonatjárás a kora reggeli órákban, a munkás és tisztviselő vonatok egy része helyből indul. 1911-ben nyílt meg a Hév. villamos, mely Gödöllőt Pesttel más irányban köti össze s így a vonat forgalmát nem csökkenti lényegesen. 4 megállója van a község belterületén; naponta 15-ször közlekedik. Ugyancsak Pesttel köti össze Gödöllőt a Máv. Budapest—váci vonalának Gödöllő—veresegyházi szárnyvonala, mely az Alsó-Felső Öregheggyel könnyíti meg a közlekedést; naponta 10-szer jár. E három vasútvonal a község külterületi részeit a 4 égtáj irányában köti össze a belterülettel és a szomszédos falvakkal. É felé a váci villamos, követve az Öreghegy É-Ny-i kanyarulatát, összeköti Gödöllőt a szadai, veresegyházi, őrszentmiklósi, vácbottyáni szőlőhegyekkel; Ny-i irányban a Szt. Jakab fürdővel, Mogyoród, Kerepes községekkel, a pesti hév. villamos; D-ről, Isaszeg felől a Rákosmenti falvak irányából jön a Máv. vasúti fővonal, mellyel a gazdasági

⁴⁰⁾ Gödöllő és Vidéke tört. és régészeti múzeumegylet évi jelentése 1877.

telepek közelíthetők meg a méhészeti megálló helytől és keleti irányban halad tovább a Fácánkerten keresztül, M.-Besnyő elszórtan fekvő részeit két állomással kapcsolva egybe.

Kulturális állapotok: Az analfabéták száma a statisztika szerint:

1881-ben	1179	(összlakosság	3940)	(29%)
1910-ben	2104	„	7569)	(27%)
1920-ban	2047	„	10.262)	(19%)

Jelenleg 6 elemi népiskola szolgálja a közoktatást; 4 a község centrális belterületén. Ezek közül a kiegyezés előtt 3 volt meg, 3 azóta létesült. Legrégebbi az ev. ref. felekezeti 6 osztályos, 6 tanerős elemi. 1722-ben már volt ref. iskola és rektora. Az említett iskolaépület a templommal együtt 1744-ben épült, a megelőző iskolát valószínűleg a templommal együtt bontották le. A róm. kath. felekezeti iskolát Grassalkovics gr. alapította, 1773-ban már működött. 1857-ben keletkezett az izraelita elemi iskola. Besnyőn sokáig a kapucinus atyák egy kis cellában tanították a besnyői és a többi puszták gyermekeit, míg 1894-ben építteti Schusztér Constantin váci püspök saját költségén a róm. kath. elemi iskolát,⁵⁰⁾ melynek most 97 növendéke és 42 tanulóval bíró ismétlő iskolája van. Az államilag segélyezett községi elemi 1904 óta áll fenn, jelenleg 96 tanulóval. 6-ik az alsómajorban levő 925-ben létesült állami elemi.

Magasabb oktatásra szolgálnak az államilag segélyezett községi *polgári leányiskola*, a kiegyezés után létesült, mint magán nőiskola, melyet 1910-ben a község vett át, 230 növendéke van. 1912 óta a Miasszonyunkról nevezett iskolánővérek tanítják a kath. elemi egy részét és magánjellegű polgári leányiskolájuk is van, növendékeiket Pesten vizsgáztatják. Nagyarányú iskolaépítési terveik keresztülvitele most van folyamatban. Az államilag segélyezett kath. *főgimnázium* 1911-ben nyílt meg. 4 év múlva, az utolsó érettségi vizsgálatnál bezáródik az iskola. A *premontrei főgimnázium* állami támogatással 1924-ben nyílt meg 205 tanulóval, ez évben már 4 osztálya és 426 növendéke van, a vele kapcsolatos internátusnak első évben 40, ezidén 132

⁵⁰⁾ Gödöllői róm. kat. várplébánia évkönyvei.

a létszáma. A gimnázium 12 tanteremmel, nagy torna, rajz, dísztermekkel, különféle szertárakkal a legtökéletesebben felszerelve épült.

A községi elemivel kapcsolatos ugyanazon tanerők által vezetett 1892 óta fennálló általános *iparos tanonciskola* 3 évfolyammal, a gazdasági továbbképző 3 évfolyamos ismétlő iskola 1899 óta állanak a kultúra szolgálatában.

1924-ben alakult a „Gödöllői Járási Közművelődési Egyesület”.

Az iparművészet tökéletes szépségű alkotásai készülnek a gödöllői *szőnyegszövő* iskolájában és műhelyében. Művészek által tervezett szőnyeget és képeket készítenek. 12 munkásnőt foglalkoztat állandóan, (háború előtt 30—40 munkásnőt foglalkoztatott), kik 5-féle technikával dolgoznak. Külföldre és Pestre küldik értékesítés végett művészi gobelinjeiket. A háborúelőtti festő és szobrász művésztelepeket most egy-két festőművész képviseli Gödöllőn.

Összegezés.

A község jellegének változásai. A középkori földesurak az erdős hegyeket vadászatra, a terméketlen dombokat juhtenyésztésre használták. A cserháti dombokon települt községek pásztorkodó jellegétől akkor különül el, midőn Grassalkovics gr. birtokába kerül, ki a gazdasági életet többirányban fejlesztette, és az udvartartás idehelyezésével a község népesedésére alapot ad. Német iparosaival ugyan jellegileg elnémetesítette Gödöllőt, de 100 év múlva a lakosságnak csak 4%-a a német és 75%-a ír, olvas magyarul.

Történeti szerephez jut a királyi család gödöllői tartózkodása révén, ami nagyszámú nyaralót és kirándulót vonz Gödöllőre; ez hozza magával a község külső csinosodását s a világ építését. A gazdáknak nagyon jövedelmező a nyaralótartás s ezért tetszetős külsejűvé igyekeznek tenni házaikat, elkerítik a gazdasági udvarokat, virágos kert kerül a házak elejére; ez a nyaraló forgalom a háború kitöréséig a község külső képét nagy változáshoz vezet, mert a fokozott rend, tisztaság és csinoság

nyaralójellegűvé alakítja. Nagyban hozzájárulnak ehhez a gondozott parkok. A szőlőterületek kipusztulása után települ a község a hegyekbe s az eddigi folyómenti falú a gazdasági élettel (kertművelés és gyümölcsstermelés előtérbenyomulása) település tekintetében is megváltozik. Ekkor kezdődik a hegyközségek alakulása. A háború után bekövetkezett rossz gazdasági helyzet miatt évről-évre csökken a nyaralóforgalom, részint ennek a következménye, hogy a kertművelők a pesti piacra viszik árúikat. A Gödöllőn megtelepült új birtokosok (különösen a 80-as 90-es években) számbelileg a lakosságot növelik, a nagyfokú népmozgalom miatt a villák évről-évre új tulajdonosok kezében vannak. A háború utáni szaporulatnak több mint fele tisztviselő, kik részint megszállott területekről jöttek Gödöllőre. A társadalom új rétegződése magyarázza a fejlett kulturális életet.

A tisztv. és iparosok jórésze naponként Pestre jár kereset végett, ezek az összes lakosság keresettel bíró részének kb. 6%-át teszik; nyáron kétszeresre emelkedik a számuk az ipari munkások előnyösebb elhelyezkedése miatt. Gödöllő jelenlegi népsűrűsége 178, (10.756 kat. hold = 61.8 km.²), de ha tekintetbe vesszük, hogy a község határ $\frac{2}{3}$ -ad része az uradalomé, s viszont az uradalom a lakosságnak körülbelül $\frac{1}{3}$ -ödrészét tartja csak el, a község $\frac{1}{3}$ -ének jutó 21 km²-en a népsűrűség 1000-re megy. A Pestre járók közül ma már nagyon kiválogatottak azok, kiket a lakáskényszer kötött Gödöllőhöz; a gazdasági élet előtérbenyomulását igazolja, hogy a Pestre járó háztulajdonosok kicsiben mind gazdálkodók (kert, gyümölcs, szőlő, virág, vetemény stb.). Gödöllőn tehát a társadalom sokféle tagozódásának s a tisztviselők nagy számának ellenére most még gazdálkodó jellegűnek nevezhető, fejlett önálló gazdasági élettel, noha a mezőgazdasága soha nem volt nagyjelentőségű, mert a szántóföldek nagyobb fele a földesúr, majd az uradalom kezében volt, amihez hozzájárult a föld rossz minősége. A szántóföldek csökkenésével még kisebb lett a mezőgazdaság tere s ezért a törzslakosságot alkotó gazda birtokosság ifjú generációja ma már szintén a pestrejáró iparosok számát növeli. A társadalom átalakulásának folyamata állandóan tart s a község gazdálkodó jellege csak addig marad

meg, míg a közbirtokosok meglevő, közösen birt földjei nem kerülnek parcellázás alá, mert amint a mostani parcellák mutatják, a telkek belsőséggé, kertté alakulnak; ma már csak 5 kisbirtokos gazda van a községben, akinek 20 holdnál nagyobb földje van. Ha a következő 30 évben a megindult átalakulás folytatódik, a mezőgazdálkodást csak az uradalom fogja képviselni és Gödöllő egészen városi jellegűvé lesz, az iskolák (főleg, ha az egyházak tervei valóra válnak új iskolák állítására vonatkozólag), a tisztviselők és iparosok számbeli növekedése külsőleg pedig a község épülése is erre vezethet. Csak a kereskedelmet hátráltató főváros közelsége lassítja a fejlődés városias irányát.

